

Mulass velünk soká, szelíd emlékezet...

Játék a számokkal – színházi események évfordulói a 2017-18-as esztendőben

Mai ismereteink szerint a „színészmesterség” több mint 2600 éves, a görög Theszpiszről jegyezték fel Kr. e. 534-ben, hogy a Dionüsziosz-ünnepségen a kórusból kiválva, „más bőrébe bújva” egyes szám első személyben szólalt meg. Ez forradalmi újítás volt, mert eddig a kar csak dallal és tánccal mutatta be az eseményeket, a hősről pedig egyes szám harmadik személyben beszéltek. Úgy tartják, ő volt az első mai értelemben vett színész és egyben „színigazgató”, az ő kordóján utaztak először az olyan személyek, aki szerepeket játszottak.

És „Theszpisz szekere” ma is „viszi” a színészeket, mert azóta a világ elmondhatatlanul sokat változott, birodalmak, társadalmi rendszerek, nyelvek születtek és megszűntek, a tudományban, a technikában szinte már mindent feltaláltak, ami feltalálható, de a színészet, az élő szó varázsa a színpadon azóta is megmaradt.

Európa fejlettebb felében, az angolok, a franciák, a németek földjén a színház már a XVI–XVII. században a városi polgárság kultúrájának szerves része volt, gondoljunk csak Shakespeare vagy Molière teátrumaira. A magyarok hozzájuk képest viszonylag későn kapaszkodtak fel Theszpisz szekereére.

A felvilágosodás korát megelőzően nem volt hivatásos színjátszásunk, mindeneelőtt az a városi közönség hiányzott, amelynek igénye lett volna a színházi kultúrára, ugyanakkor a színészet kibontakozását nyelvi akadályok is nehezítették. Mennyivel könnyebb dolguk volt a nagy és független népek színészeinek, akik az anyanyelvükön szólhattak még királyaikhoz is, a Habsburg birodalom kis népei, így a magyarok számára azonban a német volt kötelező.

Felvinczy György hajdani kolozsvári diák, majd tanár a kincses városban I. Lipót jóváhagyásával 1696-ban alapított ugyan egy színtársulatot, amelynek tagjai magyarul és latinul játszottak, de ennek nem volt folytatása. (A szóhagyomány szerint számukra színpadul a *hiú*, vagyis nyitott elejű padlás szolgált, és a közönség az utcáról nézte a játékot.) **Kelemen László** volt az első, aki 1790-ben először szervezett évekig működő, magyarul játszó társulatot Budán, majd 1792-ben a Fejér testvérek Kolozsváron.

Az első hivatásos színészek Aradon ugyanúgy, mint a Habsburg Birodalom annyi más városában, a német vándortársulatok soraiból kerültek ki, Philip Berndt újvidéki német társulata játszott itt először. A vármegye **230 éve**, 1787. szeptember 4-i dátummal adott fellépési engedélyt nekik. „Az általános drágulás azt kívánná ugyan – szól a megyei jelentés –, hogy a népet semmilyen kiadásba ne keverje, de mivel a színpadok ellen nem érkezett tilalom, neki (a vármegyének) nincs ellene kifogása.” Sok dokumentum velük kapcsolatban nem maradt, de feltételezhető, hogy hosszabb ideig maradtak a városban, hiszen a következő állomáshelyükön, Váradon, 1788 elején bukkantak fel. Innen ismeretes a szereplőgárda neve és néhány általuk bemutatott darab címe.

Az elkövetkező években több német társulat megfordult a városban, a Milics-házban, illetve a Három királyok fogadó emeleti báltermében léptek fel. Az ő műsoruk révén, főként a színházkedvelő II. József felvilágosult abszolutizmusa idején, a közönség a legnagyobbak alkotásaival ismerkedhetett meg, többek között Shakespeare-, Schiller-, Goethe-drámáival. Az 1790-es évektől azonban – a francia forradalom, meg a háborúk következményeként – a cenzúra megszigorodott, és tiltani kezdték ezeket a műveket is. Magyarországon a helyzetet még súlyosbította a jakobinus mozgalom bukása után kezdődő megtorlás.

Egy „tiltójegyzék” Aradon is fennmaradt 1799 februárjából, a társulatoknak ugyanis be kellett nyújtaniuk a bemutatandó darabok német nyelvű listáját, ezt küldték fel Budára a Helytartótanácsához jóváhagyás végett. A visszaküldött jegyzékben a letiltott darabok – köztük az *Ármány és szerelem*, valamint a *Stuart Mária* – a levéltárban található iratban kétszer aláhúzva szerepelnek. Ez jelentette azt, hogy nem szabad őket előadni.

A darabcímek listáját Márki Sándor – Váli Béla színháztörténész elképzeléseit követve – összekapcsolta a belvárosi katolikus templom Minorita Naplójának 1798. december negyedik bejegyzésével, amely szerint „... se eső, se sár, se hóvihar nem tartotta vissza a buzgó aradiakat a színházba járástól.” Az előadásokat kísérő nagy lelkesültség alapján aztán arra a következtetésre jutott, hogy decembertől februárig magyar társulat játszott itt, talán a feloszlott Kelemen László-féle színésztársaság néhány tagja. Szerinte 1798 decemberében kezdődött a magyar színjátszás Aradon. Ennek alapján 1898. december negyedikén az Aradi Közlöny a százéves aradi magyar színjátszást köszöntve több oldalas cikkben tárgyalja a helyi színház százéves történetét.

Ha el lehetne fogadni ezt az elképzelést, akkor 2018 decemberében ünnepelehetnénk az aradi magyar színjátszás megkezdésének **220 éves** évfordulóját. A szép feltételezés azonban –sajnos– egyelőre nem igazolható, mert a fellépésekről semmiféle dokumentum nem maradt a bejegyzésen kívül, abban pedig – mint láttuk – sem a szereplő színészek neve, sem a produkciók nyelvének megjelölése nem szerepel. (Nincs kizárva azonban, hogy egyszer esetleg valami dokumentum előkerül.)

Márki Sándor a város történetét tárgyaló könyvében arról is ír, hogy 1813 novemberében a nagyváradi Sándorffy-társulat színészei játszottak a Milics-

házban. Kelemen István váradi színháztörténész szerint az együttes az 1814-es esztendő második felét is itt töltötte, de erről sem maradt semmi igazolás.

Az első dokumentálható magyar nyelvű előadás **200 évvel** ezelőtt, **1818. június 16-án volt** az 1817 őszén megnyílt a Hirschl-féle színházban, mai ismereteink szerint ezt a dátumot tekintjük a hivatásos magyar színjátszás kezdetének a Maros-parti városban. **Kilényi Dávid**

együttese szerepelt ekkor Aradon, a fellépésekről Perecsényi Nagy László küldött elragadtatott hangú tájékoztatást Kultsár István pesti lapjába, a Hazai és Külföldi Tudósításokba:

„.... Éppen közgyűlésünk volt június 16-án, midőn Kilényi úr kormányzósága alatt Első Mátyás Király választása nevű darabot estve azon 22 személyzetből álló magyar játékos társaság (...) az Ó-Aradon most elkészült Hirschl kereskedő által építtetett, gyönyörű, 3 emeletű helyekre osztott theatrumban eljátszott oly megkedvteléssel, hogy már előre német, rác, örmény, oláh előkelők, (...) a logekat kétszeresen fizetve a magyarokkal látszottak az adakozásban büszkén vetélkedni. Örömkönnyek lobogtak mágnásaink, főuraink szemében, midőn a temérdek sokaságot a játszó színben, és a díszes magyar ruházatot látták, a honyi nyelvet hallották (...). Reméljük, hogy ezen társaság, mint ígérte, másodszor Bátori Máriát, 3-szor Bélát, 4-szer Solymoson Csalintát, 5-ször Lippán Iza-bellát, s egyéb új darabokat elé fog mutatni. Éljen a magyar nyelv! (...)

A tudósításban szereplő Mátyás királyról szóló mű szerzője Szentjóni Szabó László. A *Bátori Mária* eredetije egy magyarított Soden-darab, a *Béla (Béla futása)* pedig Kotzebue alkotása, amelyet Kótsi Patkó János ültetett át magyar nyelvre.

Perecsényi Nagy László naplójából tudjuk, hogy a felsorolt darabok mellett a következő napokban a Hirschl-ház színpadán rangos művek következtek: Shakespeare *Hamletje*, Schiller *Tolvajok (Haramiák)* című drámája, valamint be-tanulták a naplóíró, Perecsényi Nagy László *Ötholmi tor Aradon* című darabját (ez a mű, sajnos, elveszett).

A Kilényi–Láng együttes Márki könyve szerint júniustól október végéig tartózkodott itt, és fellépett az Arad környéki Hegyalja számos településén, er-ről beszél Perecsényi tudósítása is.

A társulatvezető Kilényi Dávid (1791–1852) a korszak sikeres igazgatója, őt tekintik a korszak első vállalkozó direktorának, társulatának tagjai neves szí-nészek, például Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi József, vagy a Petőfi által megénekelte híres komikus, Megyeri Károly. 1820-tól csatlakozik az együtteshez Déryné is, aki több alkalommal lépett fel városunkban, a neves művésznő do-kumentum értékű Naplójában több aradi vonatkozású bejegyzés található.

A 19. század első felében a német színészek a téli főszezonban, magyarok rendszerint nyáron léptek itt fel egy évad kivétel: az 1838/ 39-es szezonban ok-tóbertől tavaszig Pergő Celesztin magyar együttese kapta meg a színházat.

A század közepéig Kilényiék gyakran megfordultak Aradon, rajtuk kívül nya-ranta sok együttes járt itt, a mai ember számára közülük Latabár Endre család-neve tűnik ismerősnek, nem véletlenül. Ő az alapítója annak a színészdinasztiá-nak, amelynek legismertebb alakja a 20. század egyik nagy sztárja, a népszerű Latyi, Latabár Kálmán.

Arad már ekkor nem volt német, de sajnos annyira magyar sem, hogy a német színjátszást végleg „kiszorítsa” a városból a téli szezonra – írja Bayer József a helyzetet jellemezve a Váli-könyvről írt kritikájában. A helyi lelkes színházpártolók azonban nem hagyták magukat, megkezdődött a szervező munka, bérleket toboroztak. A városi vezetőkben pedig tudatosult végre, hogy komoly városi (állami) támogatás nélkül nem lesz állandósult magyar színjátszás. Így a Városi Tanács 1847. március 3-án határozatot hozott, amely szerint a következő téli évadra a színház bérleti díját, 600 Ft-ot a város és a vármegye közösen fizeti, a termet pedig ingyen adják oda a magyar színészeknek.

Így sikerült elérni, hogy 1847 szeptemberében már magyar társulat kezdte meg a téli idényt, Szöllősy Szabó Lajos és Végsei Sándor jól szervezett együttese, melynek tagjai között sok az ismert színész, például ilyen Feleky Miklós vagy az akkor még kiskorú Munkácsy Flóra, a karmester Gócs Ede. Az ideérkező István főherceget is ők köszöntötték díszelőadással. Ez már nagy előrelépés a magyar színjátszás térhódításában, hiszen 1834-ben, amikor Arad a szabad királyi város címet kapta, német színészek játszottak.

1848 elején az együttes átszerveződött, és **Gócs Ede** irányításával játszottak tovább, műsoruk egyik nagy teljesítménye, hogy 1848 januárjában műsorra tűzték Katona örökbecsű remekművét, a *Bánk bánt* (Bánk – Hegedűs Lajos, Gertrudis – Munkácsyné, Melinda – Erkelné Amália)

Ők játszottak a színházban 1848. március 17-én a „helyi” forradalom kitörésekor is. Gócsék azonban – a bérleti szerződést féltve – nem csatlakoztak a helyiek forradalmi megmozdulásához, ilyen magatartás nem volt jellemző a színészekre ebben az időben. (Valószínű ez lehet az oka annak, hogy néhány Aradról szóló írásban még napjaink-

ban is tévesen az jelenik meg, hogy itt németek játszottak a forradalmi események idején.)

Az incidens azonban nem vette el az aradiak kedvét a színháztól, buzgón jártak az előadásokra, a színészek pedig magukra találtak. A lelkes hangulatot tükrözi, hogy 1848. május 22-én (170 éve) Gócs Ede Havi Mihállyal társulva pályázati hirdetést tett közzé az Aradi Hirdetőben helyi tárgyú drámai mű megírására. A pályadíj 12 arany, amely viszonylag sok pénz lehetett, hiszen egy évvel előbb a Kisfaludy Társaság 15 aranyat ígért, majd 20 aranyat adott pályadíjul a Toldiért.

170 éve tehát annak, hogy a téli főszezonban magyar társulaté lett a színház, vagyis a magyar színészet állandósult Aradon. Ez az állapot 1948 őszéig tartott, kivétel az 1940–45 közötti időszak az ismert objektív történelmi okok miatt.

A „történelmi okok” már jóval előbb, az 1920-as impériumváltással kezdődtek (Aradon a hatalomátvétel 1919. május 17-én volt.) Az egyik nehéz esztendő ebből az időszakból a **80 évvel** ezelőtti, az 1938-as, mikor bevezették a királyi diktatúrát. A helyi színjátszás vonatkozásában ez azt hozta, hogy a magyar társulat játszóhely nélkül maradt: tűzvédelmi okokra hivatkozva 1938 októberében lebontották a nyári színház épületét, 1939. április elsejétől pedig bezárták a kőszínházat.

A színpad lebontásáról augusztus elején született határozat. A jó állapotban lévő, mindössze 38 éves épület Tabokovits Emil tervei alapján 1900 májusára készült el, több mint ezer személyt befogadni képes nézőtérrel és hatalmas színpaddal rendelkezett.

A főépület „halálos ítélete” 1938 novemberében született azután, hogy Alexandru Vlad polgármester és több magas rangú városi tisztviselő megállapí-

totta, hogy a színház kívül-belül elhanyagolt, kopott és tűzveszélyes. Aztán 1939. április elsejétől – nem foglalkozva azzal, hogy a több mint 50 éve álló épületben soha nem volt tűz – a színház bejárati ajtajára lakat kerül. Nem sokkal ezután az épület valóban használhatatlanná vált a tűzoltóság hibájából. Az történt, hogy a tűzvédelmi okokból tartott színpadi esőpróba után az egyik csap nyitva maradt, a hosszú ideig kiömlő víz aztán elárasztotta a színpadot és a nézőteret, így minden tönkrement.

A kilátástalannak tűnő helyzetet két merész, talpraesett helyi színész,

Felhő Ervin

és **Mészáros Béla**

oldották meg. Jól átgondolt szervező munkával, a kultuszminisztérium és a városi tanács jóváhagyásával, a lakosság erkölcsi és anyagi támogatását élvezve, de ezzel együtt nagy anyagi kockázatot vállalva színházteremmé alakították a Vasile Alecsandri (Salacz utca) sarkán álló Központi szálló báltermét. A színpaddal és páholyokkal ellátott terem 330 néző befogadására lett alkalmas, így lehetett megnyitni a város új színházát, az Erdélyi Kamaraszínházat 1939 novemberének végén.

Az aradi hivatásos magyar színészet első korszakának 130 éves története 1948 augusztusában zárult, 2018-ban van a szomorú esemény **70-ik** évfordulója. A színház utolsó évada a nagy politikai, társadalmi változások jegyében indult, 1947 júliusában állami ellenőrzés alá kerül az összes kulturális intézmény, az 1948 nyarán megkezdődő államosítás során állami kézbe kerülnek a színházak is, ami együtt járt az addig működési forma, a népszínház megszűnésével.

Méliusz József, amikor július elején a Legfelsőbb Drámai és Zenei Tanács értekezlete után Aradra jött, már konkrétan megfogalmazza az új irányelveket: „inkább legyen kevesebb, politikailag és művészileg fejlett színház, mint sok, minőségileg rossz, politikailag zűrzavaros szemléletű. (...) Most érezzük igazán az elmúlt évtizedek színházi kultúrájának romboló (!!)

hatását, sok még a bepótolni való. (...) Jelenleg csak a kolozsvári és a marosvásárhelyi társulat elégti ki a művészi és politikai igényeket. (Jövő, 1948. július 8.)

Minisztériumi döntés alapján a népszínházak megszüntetését megelőzően – hogy el lehessen dönteni, kik folytathatják a színészi munkát –, a társulatok tagjainak szakbizottság előtt kellett számot adniuk gyakorlati és elméleti tudásukról. Mind a román, mind a magyar együttes vizsgájára 1948. augusztus 14-én, szombat este a színházban került sor. A szakbizottság tagjai között volt Ion Maicu színházi vezérigazgató, Radu Miron és Hobán Jenő művészeti felü-

gyelők, valamint Tompa Miklós, az 1946-ban létrehozott vásárhelyi Székely Színház direktora. A helyieket a magyarok részéről Loy Sári színésznő, a másik tagozatot Zaharia Volbea színész képviselte. A koncepciózus vizsga eredménye nem is lehetett más, mint az, hogy az aradi népszínház magyar tagozata nem felel meg a követelményeknek, tehát be kell hogy szüntesse tevékenységét. (Jövő, 1948. augusztus 17.)

Ezt követően a sajtó színi körzet-tervezetről ír: Arad és Várad lakosságának színházi igényeit román és magyar nyelven két együttes biztosítja majd, Aradon román, Nagyváradon magyar társulat létesül állami támogatással, amelyek majd váltják egymást a településeken. És ami a „mézesmadzag”: Aradon hetente legalább két magyar nyelvű előadás lesz. (Közismert, hogy ez azóta sem valósult meg.)

Az együttes augusztus végén (27., 28., 29.) Bródy *Tanítónőjével* búcsúzott közönségétől. „ És a többi néma csend...” A politikai helyzetnek megfelelően egy sor sem jelenik meg a sajtóban a záró előadásról, a helyi napilap, a Jövő nem értékeli, nem beszél a közönség részvételéről, mint máskor, nem búcsúztatja el az együttest (és a magyar színjátszást!!), ellenben lelkesen üdvözli a helyi Állami Román Színház megalakulását, és részletesen foglalkozik annak évadnyitó előadásával.

A „kisebbségeket védő” Román Népköztársaság legelső esztendejében – állami „segítséggel” – így szűnt meg Aradon – legalább hatvan évre – a hivatásos magyar színészet.

A 2017-18-as esztendő kerek évfordulója közül a mai – színház iránt érdeklődő – ember számára talán a legtöbb érdekes lehet, de amelyik igazán fontos, az a pozitív töltetű **200** esztendő jubileum, az aradi magyar színjátszás kezdete, erről kellene méltó módon megemlékezni. Van ok az ünneplés-

re, ezt támasztja alá a 2017-es, **10** éves évforduló: 2007-től újra vannak a városnak hivatásos színészei, ekkor kezdte meg működését az Aradi Kamaraszínház, amely a mai napig sikeresen működik.

Piroska Katalin

Nyugati Jelen Évkönyv. 2018

Könyvészet

Falus Róbert, Az ókori görög irodalom története. Bp., 1964.

Rekonstruálják a színház őst. Múlt-kor (történelmi magazin) 2009. december 11.

Magyar színháztörténet 1790-1883. Főszerkesztő Székely György. Bp., 1990.

Magyar színházművészeti lexikon. Főszerkesztő Székely György. Bp., 1994.

Piroska Katalin–Piroska István, Az aradi színjátszás 130 éve. I. kötet Arad, 2012.; II. kötet (gépirat)

Jövő (napilap) 1948., augusztus